

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

J.E.USAROV¹
SH.X.KABILOVA²

¹ TVCHDPI Pedagogika fakulteti dekani, pedagogika fanlari doktori, j.usarov@cspi.uz

² TVCHDPI Pedagogika fakulteti, Defektologiya, yo'nalishi 1 kurs magistranti,
kabilovashaxnoza4@gmail.com

INKLYUZIV TA'LIMNING NAZARIY VA KONTSEPTUAL MASALALARI

Annotatsiya: Globallashuvning tezlashishi natijasida kishilik jamiyatni rivojlanib borishi, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar va uning samaradorligi, hamda inklyuziv talimni tashkil etishning nazariy va amaliy masalalari yoritilgan bo'lib, davlat va jamiyatdagi ahamiyati hamda o'qituvchining bundagi mas'uliyati, kasbiy axloqi va madaniyati, kasbiy malakasi, mas'uliyati va burchi masalasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv, davlat, jamiyat, ta'lim, o'qituvchi, ta'lim oluvchi, ijtimoiylashish, izoliyatsiya, begonalashuv, iqtidor, kamsitilish, qobiliyat, axborot.

Аннотация: Развитие человеческого общества в результате ускоряющейся глобализации, реформы в системе образования и ее эффективности, а также теоретические и практические вопросы инклюзивного образования, роль государства и общества и ответственность учителей, профессиональная этика и культура, упоминается вопрос долга.

Ключевые слова: инклюзивное, государство, общество, образование, учитель, ученик, социализация, изоляция, отчуждение, талант, дискриминация, способности, информация.

Annotation: The development of human society as a result of accelerated globalization, reforms in the education system and its effectiveness, as well as theoretical and practical issues of inclusive education, the role of the state and society and the responsibility of teachers, professional ethics and culture, professional qualifications the question of duty is mentioned.

Keywords: inclusive, state, society, education, teacher, learner, socialization, isolation, alienation, talent, discrimination, ability, information.

KIRISH (INTRODUCTION). XXI asrda ilm-fan shiddat bilan rivojlanib borish provardida barcha sohalarida yuksalish va mavjud kamchiliklar ham ko‘zga tashlanib qolmoqda. Bu jamiyatda nuqsonli bolalarni ta’limga jalb etish bilan bog‘liq masalalar, ularning ijtimoiylashuvini maqsadli tashkil etishda sezilarli ishlar inson tomoyili nuqtai-nazaridan kelib chiqmaganligida ko‘rinadi. Ba’zi manbalarda bu jarayonlar globallashuvning soyasida qolib ketgan degan ma’noni ham anglash mumkin. Biroq globallashuvni ilm-fan tamoyillariga muvofiqlik asosida tashkil etish bu kabi muammolarni bartaraf etishning asosiy omillari sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotchi M.D.SHelkynov nuqtai-nazaricha globallashuv bu - inson hayotining ta’lim tizimi jabhalarini qamrab olgan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tarqalishi yordam beradigan, inson dunyoqarashni, madaniy-ma’rifiy ehtiyojlarni hamad hayotiy qadriyatlarini o‘zgartiradi. SHuningdek, bilimlar, o‘qitish, ma’lumotlar xalqaro tijoratda yangi quvvat manbalari, individual va korporativ boylikning muhim

tarkibiy qismidir[8]. SHu nuqtai nazardan, zamonaviylik ko‘pincha axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan "bilimlar jamiyati" deb nomlanadi, ammo bu erda vaziyatning ma‘lum bir noaniqligi paydo bo‘ladi. Bir tomondan, «bilimga asoslangan jamiyat zamonaviy dunyoning o‘zgaruvchan iqtisodiy va siyosiy dinamikasida raqobatbardosh bo‘lish va muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo‘lgan jamiyat turini anglatadi. Bu yuqori ma‘lumotga ega bo‘lgan jamiyatni anglatadi va shu sababli o‘z fuqarolarining bilimlariga tayanib, innovatsiyalarni, tadbirkorlikni va ushbu jamiyat iqtisodiyotining faolligini rag‘batlantiradi[1]. Boshqa tomondan olib qaraydigan bo‘lsak ko‘plab odamlar ma‘lum sharoitlar tufayli o‘zlariga bog‘liq bo‘lgan va bog‘liq bo‘lmagan bir qator omillar tufayli bilim va ta‘lim olish imkoniyati cheklangan. Bu bir qarashda ko‘rinadigan holat emas. Sababi bugungi kunda biz haqiqatni va jarayonlarning haqiqiy holatini yashiradigan va yutib yuboradigan juda katta global qarama-qarshi ma‘lumot hamda axborotlar oqimida yashayapmiz. Haqiqatdan ham XXI asr zamonaviy odamlari tez o‘zgaruvchan yuqori texnologiyalar va kosmik tezlik, ulkan yutuqlar va kashfiyotlar, firibgarlik hamda paradoksal vaziyatda hayot tarzini boshdan kechirmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Tadqiqotchi F.I.Girenok ta‘kidlagandek - hodisalarning o‘zgarish tezligi shunchalik kattaki, biz ma‘nolarni ajratib olishga va hech narsani tushunishga vaqtimiz yo‘q. Mana shu tarzda biz ekstraktsiya qilinmagan ma‘no va madaniyatning simulyativ bo‘shliqlari rejimida yashayapmiz[2]. Bu jarayonlarning barchasi inson ruhiy olamining sezilarli darajada charchatib, fikrlar tarqoqligi, qaror qabul qilishda beqarorlikni yuzaga keltirib insoniyatning tanazzulga uchrashiga olib keladi. Har kuni odamlar cheklanmagan rang-barang va bir-biriga ziddiyatli axborotlarni “iste‘mol” qilishi aqldan ozishiga yoki ruhiy og‘ishiga ya‘ni vasvasalar dunyosiga kirib qolish ehtimolligini borgan sari ortib borishiga olib kelishi mumkin. Misol uchun, “Menga bu haqiqatan ham kerakmi yoki yo‘qmi? Bu axborotning “iste‘mol”chisiga aylanishning ma‘nosi nima? Bu nimaga olib kelishi

mumkin? Bu manbalarni “iste’moli” menga qoniqish hissini keltiradimi? Zamonaviy inson hayoti postindustrial jamiyatda shu tarzda qurilishi kerakmi? Bunda siyosiy, iqtisodiy yoki diniy maqsadlarga erishish mumkinmi? Vaqt va rivojlanish jarayonlari dinamikasini to’g’ri idrok qilyaptimi? Balki zamonaviy odamning ta’lim olish va o’z-o’zini tarbiyalashning yangicha yondashuvimi? – degan savollar bilan inson ruhiyatini ichki ziddiyatlar oqimiga yo’naltiradigan va psixologik beqarorlikni keltirib chiqaradigan ichki murojaatlarni yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqotchi J.Xuizinga XXI asrdagi mavjud istiqboldagi vaziyatlarni tahlil qilib, odam "hukm qilish qobiliyatini" yo’qotishi, bu uning asosiy muammosi ekanligi va qadriyatlariga bo’lgan ishonchi pasayishini ta’kidlaydi. SHuningdek, shaxs «umumiy ovozda kuylash va boshqalarning majburiy ko’rsatmasi bilan yashash» zarurligiga ehtiyoji ortib boradi. Ushbu ommaviy aldanish hamma narsani qamrab oladi va uning ta’siriga tushib qoldi»[5]. Ushbu fikrdan kelib chiqib ta’kidlash mumkinki, “jamoatchilik fikri va istagi” odamni tom ma’noda zanjirga bog’lab, uning erkinligini cheklab qo’yyadi. XXI asrda bu holat odamga nafaqat turli xil, balki ko’pincha qarama-qarshi ma’lumotlar bilan ta’minlaydigan ommaviy axborot vositalarining mutlaqo obstruktiv faoliyati bilan yanada og’irlashadi. Natijada, haqiqat tezda chiqib ketdi va qarama-qarshi ma’lumotlar "yolg’on ong"ni shakllantirdi va inson xotirasidagi ma’lumotlarni mavhumlashtiradi.

SHuningdek, sayyoramizdagi antropologik falokat holati ijtimoiy-iqtisodiy, demografik, ekologik, sog’liqni saqlashni o’z ichiga olgan bir qator muammolarning globallasuvi bilan og’irlashadi. SHu nuqtai nazardan kelib chiqib ta’kidlashimiz mumkinki tabiat insoniyatning katastrofik xususiyatini aks ettirib, o’zi hayot bilan yo’q bo’lib ketish, jo’shqin gullash va qurib qolish o’rtasidagi chegara holatida bo’lib, bularning barchasi insoniyat mavjudligining beqarorligi va inqirozini kuchaytiradi, ijtimoiylashuv va moslashish bilan bog’liq muammolarni keltirib chiqaradi, insonni jamiyatdan va hatto o’zidan begonalashtiradi. Bizningchi bugungi kunda inson o’z borlig’ida barqarorlikka ega bo’lishi har

doimgidan ham muhimdir. Buning asosiy kafolati insoniyat va uning istiqboliga xizmat qiladigan mukammal ta'lim tizimidir. Ushbu ta'limning bosh va yagona maqsadi o'zini o'zi mustaqil boshqaradigan sog'lom dunyoqarashga ega vatanparvar va fidoiy avlodni tarbiyalash hamda jamiyat istiqboliga safarbar etishdir. Zamonaviy jamiyatda juda ko'p odamlar shiddatli axborotlar oqimi ta'sirida o'zlarining psixofiziologik holatlari bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi. SHu munosabat bilan rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar so'nggi yillarda ijtimoiy faol inklyuziyani joriy etish bilan bog'liq masalalarni ijobiy hal etish borasida maqsadli dasturlarni amalga oshirishni muhokama qilmoqda. Ushbu davlatning ijtimoiy-siyosiy masalalaridan biri bu ta'lim tizimi bo'lib, ushbu jarayonini moslashuvchan tashkil etish va turli xil muammolarga duch kelgan odamlar uchun etarli ta'lim shaklini berishga qodir bo'lgan inklyuziyadir. Inklyuziv ta'lim muqobili bo'lmagan ijtimoiy amaliyotni tushunishga va targ'ib qilishga harakat qiladigan, munosabatlarni o'rnatadigan, inklyuziv jamiyat g'oyasiga asoslangan ijtimoiy model bo'lib, u madaniy, diniy, etnik, lingvistik ozchiliklarga mansub, ijtimoiy xulq-atvorda umumiy qabul qilingan me'yorlarga asoslangandir.

Ta'kidlash lozimki, maxsus va ko'pincha yopiq bo'lgan ta'lim muassasalarida boshqalarning an'anaviy (normal bo'lmagan) ta'lim tizimi "rivojlanishning ijtimoiy holati"ni keltirib chiqarmaydi. Bu jarayon ta'lim oluvchilarning kommunikativ, kognitiv va kasbiy mahoratni rivojlantirmaydi hamda ularni ijtimoiy aloqalardan ajratib qo'yadi. O'z-o'zidan bu yondashuv maxsus ta'lim oluvchilarni shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir qilib, oqibatda ularni jamiyatdan begonalashuviga va izolyatsiya qilinishiga hamda umidsizligini yanada oshiradi. Bugungi kun davr talabidan kelib chiqib ta'limni modernizatsiya qilish va inklyuziyaga e'tiborni qaratish lozim. Inklyuziv ta'lim har bir o'quvchi o'zining qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojiga ega bo'lgan noyob shaxs sifatida e'tirof etib, o'quv jarayonida individual yondashuv hamda ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda o'quv dasturlarini ishlab chiqishda moslashuvchanlikni, shuningdek, o'qituvchidan yuqori kasbiy mahorat, namunali axloq, noziklik, eshitish va

tushunish qobiliyati kabi fazilatlarni shakllantirishni talab etadi. Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim o'zining qadriyatlar ko'lamini tashkil etib, har bir inson, qobiliyat va yutuqlaridan qat'i nazar, ta'lim olish va bilimlarning maqbul darajasini saqlab qolish, o'zini namoyon qilish huquqiga ega ekanligini ham ta'minlaydi. SHuning uchun inklyuziv ta'limni turi ixtisoslashgan muassasalarda emas, balki umumo'rta ta'limdan tortib OTMlargacha joriy etish lozim. Bu jarayon yosh va kattalarda mehr-oqibat va rahm-shafqat hissini shakllanib qaror topishida hamda boshqalarni tushunish samaradorligini oshiradi, muvaffaqiyatli sotsializatsiyalashuv va o'zini anglashga yordam beradi, jamiyat bilan samarali aloqa hamda kamsitishga qarshi kurash vositasi sifatida ishlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY)

Inklyuzivlik tufayli ta'lim oluvchining izolyatsiyasi va jamiyatdan begonalashuvi kamayib, o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. Inklyuziv ta'limning joriy etilishi ta'lim sohasidagi katta islohot hisoblanib, rang-barang ijodkorlikni rivojlantirish va namoyon bo'lishi uchun ulkan potentsial manba hisobladi. Inklyuziv ta'lim insonparvarlik manbasini o'zida mujassam etgan bo'lib, har bir inson uchun qulay va ta'lim oluvchilarning bir-biriga o'xshamasligi bilan bog'liq to'siqlarni yo'qqa chiqaradi

Tadqiqotchi A.YU.SHemanovning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim masalasi borasida ikkita yondashuv mavjud bo'lib:

- birinchi yondashuvga muvofiq inklyuziv ta'lim, boshqalarni tushunishning ijtimoiy modeli va uning huquqlarini himoya qilish, hamda kamsitishlardan himoya mexanizmidir.

- ikkinchi yondashuvga muvofiq inklyuziv ta'lim, ma'lum bir madaniy doirada shaxsning shakllanishi va rivojlanish jarayonini, ijtimoiylashuvi va rivojlanishini, jamiyatga xos g'oyalar hamda me'yorlar va qadriyatlarni o'rganadi.[9] Ushbu yondashuvni joriy etish natijasida (defektologiya, oligofreniya va tiflopedagogika) maxsus psixologiya va pedagogika paydo bo'ldi. Ta'kidlash lozimki, ushbu yondashuv doirasida standart (norma) va nostandart (patologiya)

ruhiyat, qobiliyat va qobiliyatsizlik bilan bog‘liq muammolar ilmiy tadqiqot mavzusiga aylandi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bizningcha, ushbu ikkala yondashuv davlatimizda inklyuziv ta‘limni keng joriy etishda, shakllantirishga, moslashishga hamda sotsializatsiyalashishi uchun universal va samarali omil bo‘lib xizmat qiladi. Inklyuziv ta‘lim samarali bo‘lishi uchun jamiyatda inklyuziv ta‘lim siyosati maqsadli va rivojlanuvchi dinamik dastur asosida amalga oshirilishi lozim. Bunda eng avvalo o‘qituvchi-murabbiylarning dunyoqarashini o‘zgartirish va professional kasbiy layoqatini oshirish zarur. Sababi o‘qituvchi shaxsi inklyuziv ta‘limning muhim muammolaridandir. Bunda o‘qituvchi yuqori kasbiy madaniyatga, axloqiy barqarorlikka va professional malakaga ega bo‘lishi kerak. Bu erda shuni ta‘kidlash kerakki, inklyuziv ta‘limni joriy etish jarayonida o‘zaro o‘rganish amalga oshiriladi, ya‘ni o‘qituvchi tinglovchilarga dars beradi hamda o‘zaro axborot va ma‘lumot almashinadi. Bunda o‘qituvchi faoliyatida samimiyat ustuvor bo‘lmog‘i lozim. Konfutsiyning “yoshlarga hurmat bilan qarash lozim” degan da‘vatini har dom yodda tutish kerak[4].

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION / RECOMMENDATIONS)

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak auditoriyadagi psixologik sog‘lom muhit va o‘zaro emotsional munosabatlar o‘qituvchi shaxsiga bevosita bog‘liq bo‘lib:

- o‘qish uchun qulay muhit va muloqot hamda sheriklik va hamkorlik tamoyillari amalga oshiriladi;
- inklyuziv ta‘limda o‘qituvchi faoliyati yuqori axloqiy tamoyillarga asoslanishi lozim;
- o‘zini boshqarish tuyg‘usini yo‘qotmasdan, insonparvarlik, bag‘rikenglik, mehr-oqibat, xushmuomalalik, sabr-toqatni kasbiy sifatning ajralmas qismiga aylantirishi zarur;
- inklyuziv ta‘limda faoliyat olib boradigan o‘qituvchi va murabbiy ta‘lim va tahsil oluvchining jismoniy, intellektual, hissiy va ma‘naviy salomatligi uchun aynan mas‘ul va javobgar ekanligini unutmasligi kerak;

- psixologik bilim va pedpogik mahorati yuqori bo'lgan holda har qanday ma'lumotini tinglovchilarning shaxsiyatini kamsitmasdan, ijobiy etkazib berishi;
- barcha o'quvchilarni qo'llab-quvvatlab, ularning qadr-qimmati va o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytirishi;
- ilmiy qobiliyat va salohiyatini rivojlantirish uchun ta'lim berishda zaruriy imkoniyatlar manbasini tadbiiq etish;
- o'qituvchi o'z o'quvchilarida mustaqil faoliyatni rivojlantirishi, hamkorlik qilish va boshqalarga yordam berish istagini oshirishi;
- o'qituvchi ta'lim oluvchilarning erishgan yutuqlarini baholashda, bahoni oshirib yubormaslik yoki sun'iy ravishda kamsitmasdan, xolislik va adolat bilan yondashishi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Agatstsi E. Ideya obshestva, osnovannogo na znaniyax // Voprosi filosofii. – 2012. – №10. – S. 6.
2. Girenok F.I. Udovolstvie mislit inache. – M.: Akademicheskii Proekt, 2010. – S. 16
3. Knyazev E.N. Tvorcheskoe mishlenie: natyralisticheskoe videnie // Tvorchestvo: epistemologicheskii analiz. – M.: IF RAN, 2011. – S. 2223.
4. Maslov A. Konfytsiy. Progylki s mydretsom. – Krasnodar: Neoglori, 2010. – S. 307.
5. Pasternak B. «Doktor Jivago». – M.: Martin, 2010. – S. 390.
6. Tvorchestv: Epistemologicheskii analiz. – M.: IF RAN, 2011. – S. 45,
7. CHychin Rysov A. Kniga epoxi novoy arxaiki // Obshestvo i kniga: ot Gytenberga do Interneta. – M.: Traditsiya, 2000. – S. 169.
8. SHELkynov M.D. Obrazovanniy chelovek v globaliziryyushemysya mire. Elektronniy resyrs: www.congress2008.dialog21.ru/Doklad/23810.htm.
9. SHemanov A.YU. Problema formirovaniya inklyuzivnoy obshnosti v izuchenii tvorcheskoy deyatel'nosti // Psixologicheskaya nauka i obrazovanie. 2014. Tom 19. № 1. S. 17–25.

10. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(1), 272-274.
11. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education's Efficiency. Theoretical & Applied Science, 53(9), 79-82.
12. Mukhamedov Gafurdjan Isroilovich, & Usarov Djabbar Eshbekovich. (2020). Technologies for the Development of Competencies in Physics in General Secondary Education using Multimedia Resources. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 9(3), 2677-2684.
13. Usarov Djabbar Eshkulovich, & Suyarov Kusharbay Tashbaevich. (2020). Developing Pupils' Learning and Research Skills on the Basis of Physical Experiments. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(02), 1337-1346.
14. 14. Maratov Temur Gayrat ugli (2019) Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 7(8). 16-22.
15. 15. NJ Eshnaev, TG' Maratov, G Mirzaraximova. (2020). O'zbek milliy kino san'ati va madaniyatida psixoprofilaktik xizmat tizimini joriy etish masalalari. Oriental Art and Culture 03. 156-165.
16. 16. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayev Nortoji Jumayevich, and Kodirov Ikrom Davronovich. (2020) "Problems of formation of learning motives in pupils", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6.
17. 17. Usarov Jabbor Eshbekovich, Eshnayev Nortoji Jumayevich, and Haydarova Surayyo Abdusalomovna. . (2020) "Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 5, no. 8, p. 6.
18. Nortoji Jumaevich Eshnaev. (2021). Ma'naviy-axloqiy muammolarni ilmiy tadqiq etishning o'ziga xos jihatlari. ACADEMIC research in educational sciences. vol.2, no. 2. p. 364-369.

